

**Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ**

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том X

**ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ
ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ.
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 20

Київ – 2011

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ
Том X. Випуск 20

**Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ**

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том X

**ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ
ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ.
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ**

Випуск 20

Київ – 2011

*Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України*
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011
Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
з психології (Постанова Президії ВАК України від 01.07.10 №1-05/5).

Головний редактор
дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор
С.Д. Максименко

Редакційна колегія:

Чепелєва Н.В., (заступник головного редактора), дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Моляко В.О.**, дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Балл Г.О.**, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Борисhevський М.Й.**, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л.М.**, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смольсон М.Л.**, член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Болтвієць С.І.**, доктор психол. наук, професор; **Кокун О.М.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю.М.**, доктор психол. наук, професор; **Піроженко Т.О.**, доктор психол. наук, ст. н. с.; **Кісарчук З.Г.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Семенова Р.О.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Чена М.-Л.А.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Куценко Г.В.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Слободяник Н.В.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.; **Турбан В.В.**, кандидат психол. наук, ст. н. с.

**Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології
А 43 імені Г. С. Костюка.** – Ніжин : видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – Том X. -
Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 20. – 530 с.

У збірнику розглядаються найбільш актуальні проблеми загальної, генетичної, медичної психології та психології навчання.

Представлено широкий спектр наукових розробок сучасних українських психологів. Аналізуються проблеми чинників, умов розгортання та труднощів психічного розвитку; питання вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості; обговорюються можливості нових педагогічних та психотерапевтичних підходів.

Збірник адресовано професійним психологам та фахівцям у галузі суміжних наук, студентам психологічних кафедр та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

© Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, 2011.

ЗМІСТ

Турбан В.В. Становлення етичної свідомості: новітній погляд на проблему.....	6
Акімова Л.Н. Психологія часу: психологічна наукова школа на півдні України.....	15
Бохонкова Ю.О. Теоретико-методологічний аналіз проблеми прогнозування особистістю власного життєвого шляху.....	25
Аврамчук О.С. Дослідження психодинамічних аспектів особистості пацієнтів на афективні розлади.....	32
Баранова С.В. Порівняльний теоретичний аналіз щодо особливостей процесів особистісного розвитку й особистісного зростання.....	40
Бевз Г.М. Дефіцитарна рівновага як ризик формування «соціальної дилеми» в контексті замісного батьківства.....	47
Березова Л.В. Формування стратегії розв'язування студентами конструктивно-технічних задач.....	54
Березовська І.В. Психологічні особливості формування ціннісного ставлення до себе у пацієнтів із хворобою «зубошелепна аномалія».....	62
Бойчук І.І. Музичний розвиток як основа мистецького ідеалу майбутніх учителів музики.....	70
Бриль М.М. Вплив соціокультурного середовища на розвиток креативності студентів.....	78
Васильченко О.М. Застосування структурно-функціонального підходу до аналізу соціальної поведінки особистості.....	88
Ващенко І.В., Айвазян Л.Ю. Проблема діагностичного виміру суб'єктивного відчуття самотності.....	97
Вічалковська Н.К. Роль мистецтва у становленні особистості підлітків.....	105
Володарська Н.Д. Світоглядні орієнтації як чинник саморозвитку особистості: методологічний аспект.....	113
Гейко Є. В. Цілісність особистості: феноменологія.....	121
Горова О.О. Особливості професійного мислення у творчій діяльності архітекторів й будівельників.....	135
Калинич Л.В. Соціально-психологічні чинники задоволеності шлюбом.....	144
Грановська О.Я. Самотність як психологічний феномен та ресурс розвитку особистості у сімейному житті.....	151
Пасічник А. В. Розвиток етичних уявлень дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури.....	158
Грищенко Г.В. Застосування психофізіологічної комп'ютерної діагностики в процесі збереження психічного та фізичного здоров'я.....	166
Гудінова І.Л. Блог як сучасний вимір духовного та комунікативного потенціалу людини.....	174
Дандур'яни О.І. Дослідження комунікація дельфінів: гіпотези та перспективи.....	182

Дегтяренко Т.М. Психолого-медико-педагогічна консультація: місце та роль у системі корекційно-реабілітаційної допомоги	190
Казюк Б.А. Соціальна обдарованість як психологічний феномен та ресурс розвитку особистості курсантів МВС України	198
Кирпенко Т.М. Методологічні засади і процедура програми навчання адаптивним стратегіям поведінки у дітей підліткового віку	205
Крицька А.М. Психологічні компоненти формування художнього смаку майбутніх дизайнерів	213
Коваль І.А. Медико-психологічний підхід до особистості соматичних пацієнтів як центральної проблеми сучасної медицини	221
Контни У. Формування професійних якостей соціального працівника	228
Левницька І.В. Соціально-психологічні чинники безпеки професійної діяльності водія	236
Литовський В.Ф. Г.С.Сковорода та світова культура: діалогічні засади історичної пам'яті і освіти	243
Маслюк А. М. Теоретико-методологічні особливості самосвідомості студентської молоді	252
Марценюк М.О. Злочинність неповнолітніх як психологічна проблема ..	261
Мельник О.А. Історія становлення окремих гуманістичних концепцій в історико-психологічному пізнанні	270
Міляєва В.Р. Формування компетентності саморозвитку студента у вищій школі як основа професійної компетентності майбутнього фахівця	278
Музичук О.О. Особливості дослідження проблем цінностей у психологічній науці	284
Мул С.А. Сутність пізнавальної діяльності керівника прикордонного контролю, шляхи підвищення її ефективності	292
Назаренко І. Є. Психологічні особливості ціннісного ставлення до життя, професійної діяльності студентів	299
Нестерук Н.О. Статеві обумовлені особливості поведінкових проявів особистості студентів	306
Олійник К.С. Теоретична характеристика психосоціального розвитку та індивідуально-психологічних відмінностей агресивності у студентів ВНЗ	313
Османова А. М. Осмислення сутності національної психології як передумова вивчення національно-психологічних особливостей кримських татар	320
Пампуха Л.О. Гендерна проблематика у системі психолого-педагогічної освіти ВНЗ	328
Поклад І.М. Феномен танцю (соціально-філософський та культурно-психологічний аналіз)	335
Попик Ю.В. Психологічні умови оптимізації процесу особистісного самовираження студентів	343
Пругула О.А. Психологічні детермінанти успішності діяльності менеджера	349

Просандєєва Л.Є. Психологічні особливості розвитку ціннісного «Я» в ранньому юнацькому віці	356
Проскурняк О.І. Генезис розвитку комунікативної діяльності розумово відсталих дітей	364
Радул І.Г. Психологічні особливості емоційної сфери жінок в період вагітності	372
Рафа М.Б. Особливості суб'єктивної реконструкції особистого досвіду як особистісні кореляти мотивації досягнення та оптимістичного атрибутивного стилю	379
Рождественський А.Ю. Проблема методу в дослідженні психологічної надійності людини	387
Рождественський Ю.Т. Наукова психологія у релігійному вимірі: аргументи за і проти	393
Романовська Л.І. Психологічні особливості творчої самореалізації особистості студентів-психологів ВНЗ	413
Савін О.І. Теоретичні передумови дослідження внутрішньо-особистісної конфліктності школярів	419
Стовбун І.О. Основні ідеї психології ставлень людини В.М. М'ясищева ..	428
Тороп К. С. До проблеми професійних деформацій у викладачів навчальних закладів для розумово відсталих дітей	436
Федченко М.О. Змістовні аспекти проблеми прояву феноменів обмеження та самообмеження у житті суспільства	443
Флярковська О.В. Життєвий шлях та сприймання себе в підлітковому віці	451
Цвалюк Т.О. Психологічні причини порушення уваги у молодших школярів	459
Черевко І. С. Теоретичний аналіз інтегративних складових екологічної освіти	466
Човган О.О. Аналіз результатів експериментального дослідження формування добродійності у майбутніх соціальних працівників	474
Шавиро Г. С. Саморегуляція поведінки особистості: теоретичний аналіз	486
Шаумян О.Г. Аналіз соціальних норм, що впливають на менеджерів освіти в процесі прийняття управлінських рішень	493
Шепель В.К. Особливості взаємозв'язку копінг-стратегій та особистісних характеристик	501
Шишова І.О. Підготовка студентів педагогічного університету до соціальної адаптації дітей із синдромом дауна	510
Шусть В.В. Образ героя в національній свідомості етнічних спільнот сучасності	518

студентської групи та викладача, оптимальних форм, методів і засобів професійної освіти. Будучи суб'єктом діяльності, в основі якої лежить саморух, самоутвердження, самовдосконалення, а метою є формування професіоналізму, студент реально стає спроможним до розвитку власної професійної компетентності як майбутнього фахівця.

Список використаних джерел

1. Колесник О.П. Ступені духовності та психічні умови розвитку особистості: ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: 36. наук, праць. - Р. III.-К., 1994.-398 с.
2. Трубачева С.С. Умови реалізації компетентнісного підходу в навчальному процесі: Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики / Під заг. ред. О.А.Овчарук. - К : «КІС», 2004. - С. 53 - 65.
3. Маноха Й.П. Потенціал "онтологічних отношений к миру" как методологический ориентир в профессиональном развитии и саморазвитии психолога. - Вісник НТУ "КП". Філософія. Психологія. Педагогіка: 36. наук, праць. - К. : ІВЦ "Політехніка", 2001. - № 3. - Кн. 1. - С. 104 - 109.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Под ред. Л.Н. Проколіенко; Сост. В.В. Андриевская, Г.А.Балл, А.Т. Губко, Е.В. Проскура. - К. : Рад. шк., 1989. - 608 с.
5. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості / Тетяна Михайлівна Титаренко. - К. : Марич, 2009. - 232 с.
6. Психологія сімейного виховання: [Посібник] / Дмитренко А.К., Мармазинська П.Є., Тарновська О.С.; Обл. центр соц. служб для молоді. - Чернівці : Прут, 2001. - 207 с.
7. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / О.О.Біла, Т.Р.Гуменникова, Я.В.Кічук та ін.; Наук, ред., упорядкув. Н.В.Кічук; Півден. наук, центр АПН України. Ізмаїл, держ. гуманіт. ун-т. - Ізмаїл, 2007. - 235 с.
8. Проект національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004.)// Освіта України. - № 94. - 3.12.2004. - С. 7.

УДК 159.9.018.4

О.О. Музичук

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЦІННОСТЕЙ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

У статті проаналізовані психологічні підходи до вивчення проблеми цінностей. Немає єдиної точки зору відносно даної теми. Ряд авторів підходять до аналізу проблеми стираючись на особливості взаємодії особистості та соціального середовища в яке вона включена, на особливості оволодіння цінностями у процесі онтогенетичного розвитку, пов'язуючи сам процес оволодіння цінностями з їх ведучою діяльністю, виділяють орієнтацію особистості на способи взаємодії із навколишнім середовищем, орієнтацію на ідеалізовані образи, пов'язують їх з

цілепокладанням. Ціннісна парадигма формується у залежності від умов суспільного середовища в яке включена особистість. Вона ґрунтується на основі знань, умінь, навичок, задатків, світоглядних уявлень, смислових установок, спрямуванні особистості.

Ключові слова: цінності, соціальне середовище, потреби, способи, цілі, суспільний ідеал, суспільні норми.

В статті проаналізовані психологічні підходи к изучению проблемы ценностей. Нет единой точки зрения относительно данной темы. Ряд авторов подходят к анализу проблемы исходя из особенностей взаимодействия личности и социальной среды, в которую она включена, овладения ценностями в процессе онтогенетического развития, связывая сам процесс овладения ценностями с их ведущей деятельностью, выделяя ориентацию личности на способы взаимодействия с окружающей средой, ориентацию на идеализированные образы, связывая их с целеполаганием. Ценностная парадигма формируется в зависимости от условий социальной среды в которую включена личность. Она формируется на основании знаний, умений, навыков, задатков, мировоззренческих представлений, смысловых установок, направленности личности.

Ключевые слова: ценности, социальная среда, потребности, способы, цели, социальный идеал, социальные нормы.

The article analyzed psychological approaches to the study of values. There is no single point of view regarding this topic. Some authors approach the problem analysis based on the features of the interaction of personality and social environment, and the features of mastering values in the process of ontogenetic development, correlating the process of mastering values with their leading activity, allocate the orientation of the individual on the methods of interaction with the environment, orientation of idealized images associating them with goal-setting. Value paradigm is formed depending on the conditions of social environment in which personality is included. It is grounded on the basis of knowledge, skills, abilities, inclinations, world perception, semantic units, targeting of the individual.

Keywords: values, social environment, needs, methods, goals, social ideal, social norms.

Вивчення проблеми цінностей особистості у сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових джерелах свідчить про те, що до даної теми дослідники підходять на різноманітних рівнях як на основі теоретичних так і на основі емпіричних досліджень аналізуючи цю проблему в філогенетичному та онтогенетичному планах. Зокрема Д.О.Леонтьєв відзначає відсутність єдності у поглядах психологів на проблему вивчення цінностей. Він вважає, що причина цих розбіжностей приховується у недостатній мірі вивчення взаємозв'язку особистості та суспільства, що притаманно переважній більшості психологічних досліджень, починаючи з моменту зародження психології і аж до кінці ХХ століття.[11,с.35]

Соціальне середовище не тільки впливає на особливості визначення ціннісних пріоритетів особистості, а й на їх структуру та ієрархічні позиції та пріоритети компонентних структур ціннісної системи яка має соціальну та психічну природу.

У визначенні О.В.Сухомлинської [20] сучасні цінності - це актуальна

ідеологічна, ідейна проблема, пов'язана з формуванням світогляду, що виступає інтегративною основою діяльності, як окремого індивіда, так і будь-якої соціальної групи. Л.І. Ломако у своїх дослідженнях доповнює, що система цінностей підліткової особистості складається протягом тривалого часу в процесі гри, учіння, читання книг, дозвілля, відвідування культурно-розважальних заходів, спілкування з товаришами, рідними та близькими, під впливом засобів масової інформації. [12]

Використання ціннісного підходу до організації стосунків у процесі виховання передбачає визначення сучасного рівня розвитку цінностей особистості [2]. Засвоєння дитиною цінностей відбувається через оволодіння нею знань, суспільного досвіду, розуміння суті явищ і фактів об'єктивної дійсності, усвідомлення свого місця у суспільстві. [6] В.О. Білоусова [1], уточнює, що у вихованні особистості важливим є зміст дитячих потреб і системи цінностей, на які орієнтуються школярі у сучасних умовах. Виходячи із змісту дитячих потреб можна з'ясувати закономірності виникнення, розвитку й функціонування їхніх ціннісних орієнтацій на кожному з вікових періодів, зокрема у сферах навчання, спілкування в сім'ї, колективі, навколишньому середовищі.

Важливим у роботі з дітьми є також виявлення закономірностей процесу того, як учень усвідомлює і засвоює цінності, норми, оцінки, правила, принципи. О.В. Сухомлинська зазначає, що знаючи ціннісні орієнтації школярів, - можна передбачити їхню майбутню громадянську позицію й, певним чином, життєву долю. [20] Поняття "цінність", на думку Н.І. Непомнящої, включає в себе:

- 1) виділення дитиною певної сторони дійсності, діяльності, стосунків;
- 2) позитивну емоційну забарвленість певної діяльності, певних стосунків;
- 3) зв'язок між виділеним змістом і уявленням дитини про себе, її образом "Я". [16]

С.М. Ставряні свідчить про те, що можна говорити про три форми існування цінностей:

- цінність виступає як суспільний ідеал, що зумовлений суспільною свідомістю; змістом у якому є абстрактне уявлення про належні правила у різних сферах суспільного життя.

- цінності існують в об'єктивній формі у вигляді творів матеріальної і духовної культури або людських вчинків, які є конкретним предметним втіленням суспільних ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових та ін.)

- соціальні цінності, переломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості у формі особистісних цінностей, які є одним із джерел мотивації її поведінки. Кожній людині властива індивідуальна, специфічна ієрархія особистісних цінностей, які є зв'язуючою ланкою між духовною культурою суспільства і духовним світом особистості. Як правило, для особистісних цінностей характерна висока усвідомленість, вони відображаються у свідомості у формі ціннісних орієнтацій і є важливим фактором соціальної регуляції взаємовідносин людей і поведінки індивіда. [19]

Положення С.М. Ставряні близькі до тверджень Д.О. Леонтьєва, який поняття "цінність" також відносить до трьох різних груп явищ та трьох форм існування цінностей: 1) суспільні ідеали – сформовані суспільною свідомістю в узагальненому уявленні про досконалість у різних сферах суспільного життя; 2) реальне втілення цих ідеалів в дійсність; 3) мотиваційні структури особистості, що стимулюють її до реального втілення у поведінці та діяльності суспільних ціннісних ідеалів. [11, с.37]

Однією з перших наукових галузей, яка почала займатися проблемою цінностей та ціннісних орієнтацій була філософія. Її одним із розділів виступає аксиологія, що займається дослідженням об'єктивної істини у відношенні до неї людини. У соціологічних дослідженнях вивчаються загальносоціальні регулятивні механізми, де цінності виступають у вигляді елементів суспільної свідомості та культури, що виконують по відношенню до особистості нормативні функції. У соціальній психології вивчаються особливості соціалізації індивіда, його адаптація до групових норм та вимог, а у загальній психології – проводиться вивчення мотиваційних структур життєдіяльності, механізмів поведінки та діяльності людини та особливостей їх регуляції.

Д.О. Леонтьєв стверджує, що більшість філософських підходів до проблеми цінностей і в тому числі значна частина психологічних і деяких соціологічних підходів виходять з того, що поняття "цінність" описує особливу реальність, що не витікає з потреби. У цьому випадку цінність не вторинна, а володіє особливим статусом серед різноманітності інших предметів, що оточують людину. [10, с.17]

О.Г. Дробницький стверджує, що цінність це філософське та соціологічне поняття, що окреслює, по-перше, позитивну чи негативну значущість будь-якого об'єкту, на відміну від його екзистенціальних та якісних характеристик (предметні цінності), по-друге, нормативну, оцінювальну сторону явищ суспільної свідомості (суб'єктивні цінності)...

Предметні та суб'єктивні цінності виступають лише двома полюсами ціннісного відношення людини до світу: перші виглядають як його об'єкти (предмети, потреби та інтереси, що взяті лише в їх суб'єктивно-психологічному плані, у вигляді сприявань, шанування, переваг, схвалення та засудження), а другі – як вираження того ж ставлення з боку суб'єкта, в яких інтереси та потреби перекладені на мову ідеального, мислимого та уявного. Тому предметні цінності виступають у вигляді об'єктів оцінок та приписів, а суб'єктивні – способом та критерієм цих оцінок та приписів. [5, с.462]

"Цінність – поняття, за допомогою якого характеризується соціально-історичне значення для суспільства та особистісний смисл для індивідів певних явищ дійсності. Цінності слугують важливим фактором соціальної регуляції поведінки особистості та взаємовідносень людей". [24, с.389-390]

Г.С. Костюк вважає, що "зрозуміла істина стає якісно іншою для людини, якщо вона пережита нею, якщо вона захоплює не тільки її розум, а й почуття" [7, с.251]. Вчений наголошував, що тільки за таких умов знання, які учень засвоїв, будуть цінністю, стануть справжніми показниками його індивідуальності і, зрештою, визначатимуть його ставлення до учбової діяльності. [7]

Д.О. Леонтьєв для опису місця цінностей у структурі особистості вводить

поняття “смилова структура”. До неї входять шість елементів – особистісний смисл, смислова установка, мотив, смислова диспозиція, смисловий конструкт і особисті цінності. Він стверджує, що “за кожною з цих структур стоїть змістовна феноменологія, що дозволяє говорити про смисл на мові конкретних, емпірично спостережуваних і доступних експериментальному вивченню проявів”. [9,с.251]

Особливе поняття було введено Б.І.Додоновим. Ціннісні орієнтації, що утворюються на підставі потреб у переживанні потреб у переживанні емоцій, автор називає “проникаючими орієнтаціями”, оскільки одна й та ж сама орієнтація цього виду може виражати себе, проникаючи в різні сфери матеріальної та духовної діяльності. За його думкою, співвідношення між проникаючими орієнтаціями представляють провідний компонент у структурі особистості, який він характеризує як спрямованість. [4,с.20-21]

У психологічній науці поняття “цінність” може мати такі інтерпретації:

- до цінностей відноситься ідеал - ідея, зміст якої виражає щось значуще для людини (І.Ф.Надольний);

- цінності розглядаються як певні ставлення (П.К.Власов);

- під цінністю розуміють усі об’єкти оточуючого світу, що можуть задовольнити потреби (Ф.Н.Щербак, В.П.Туриганов);

- цінність є проміжною, опосередковуючою ланкою між інтересами й потребами (А.Маслоу, П.Р.Ігнатенко та ін.);

- цінність як усвідомлений і прийнятий смисл (Б.С.Братусь).

На думку П.К.Власова та Е.Холландера, “цінності, на відміну від ставлення, можуть бути слабо структурованими, розмитими в казуальній атрибуції й не завжди вербалізуються. Інша відмінність ставлення від цінностей полягає в тому, що ставлення можуть бути позитивними чи негативними, а цінності завжди суб’єктивно позитивні”. [3, с.186] Існують відмінності між поняттями норми та цінності. Наприклад, норми, які є зразками соціально схвальної поведінки, для певних груп можуть і не бути цінностями, але тоді норми стають алгоритмами у поведінці без наповнення їх смислом. Цінностями можуть бути не тільки оцінки об’єктивних речей, але й самі предмети, що задовольняють потреби. Засоби задоволення потреб можуть стати для певних людей цінністю, але це не означає, що для всіх інших такий засіб є цінністю. [14; 22]

Незважаючи на те що цінність тісно пов’язана з потребами людини, Д.О.Леонтьєв дає чітке розмежування понять “потреба” і “цінність”. Потреби являють собою форму безпосередніх життєвих відносин індивіда зі світом. Вони дають “тепер”, відбиваючи поточний стан цих динамічних і постійно мінливих відносин... особистісні цінності являють собою “консервовані” відносини зі світом, узагальнені й перероблені сукупним досвідом соціальної групи. Вони асимілюються в структуру особистості й надалі у своєму функціонуванні практично не залежать від ситуативних факторів”. [9,с.226]

На думку Д.О.Леонтьєва, у процесі соціального розвитку відбувається або ціннісне оформлення потреб, або трансформація потреб у цінності, або витіснення цінностями потреб. При цьому вчений стверджує, що цінності можуть бути неусвідомлюваними. “Цінності переживаються як ідеали – кінцеві орієнтири

бажаного стану справ. При цьому необхідно враховувати дві обставини. По-перше, якщо потреби переживаються як втілення мого індивідуального бажання, то цінності – як “об’єктивно” бажаного положення речей не тільки для мене одного. По-друге, ціннісні ідеали не обов’язково усвідомлюються; усвідомленість не є необхідною ознакою особистісної цінності”. [9,с.227]

А.Т.Москаленко і В.Ф.Сержантов зазначають, що “ціннісні орієнтації – це система особистісних установок стосовно існуючих у даному суспільстві матеріальних і духовних цінностей”. [13, с.69] Категорія “цінність” – є поняттям багатомірним, тому в усі часи була предметом досліджень різних наукових галузей: філософських, соціологічних, педагогічних та психологічних. У психологічному словнику пропонується таке визначення поняття “цінність”: “позитивне або негативне значення будь-якого об’єкта або явища. Цінність, по-перше, має об’єктивний характер; по-друге, вона залежить від об’єктивних умов, у ній пропонується класове й загальнолюдське; по-третє, цінність треба розглядати як моменти відносного й абсолютного в її розвитку. [15]

В.П. Туриганов вважає, що цінністю може бути не лише те, що існує, але й те, що ще треба здійснити. Він установив два рівні цінностей: вищі, пов’язані з уявленням людини про гідність, сенс життя, свободу, і цінності, які задовольняються на рівні потреб та інтересів. [22; 23]

За допомогою поняття “цінність” також визначають оцінку людиною об’єктивних чеснот і достоїнств. Отже, міркуючи про цінне, людина не просто споглядає дійсність, а й активно ставиться до неї. Як тільки особистість переймається ідеєю цінності, вона настроюється на практичний лад і відповідно мотивує свою поведінку. Цінність перетворюється на рушійну силу, починає регулювати діяльність. “У сучасному світі цінності багатомірні за змістом і функціями... Роль цінностей як регуляторів поведінки людини проявляється в тому, що вони орієнтують її в навколишньому світі, пробуджують до конкретних дій і надають діяльності певну спрямованість і зміст”. [18,с.456]

М. Рокіч визначає цінності як «... стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування більш важлива із особистісної чи соціальної точкою зору, ніж протилежний чи зворотній спосіб поведінки, або кінцева мета існування.» [цит. по 8] На думку М.Рокіча, цінності характеризуються наступними ознаками: 1) загальна кількість цінностей, що є надбанням людини, порівняно невелика; 2) усі люди володіють одними і тими ж цінностями, хоча і в різній мірі; 3) цінності організовані в системи; 4) джерела цінностей прослідковуються у культурі, суспільстві та його інститутах та особистості; 5) вплив цінностей прослідковується практично у всіх соціальних феноменах, що заслуговують вивчення.

М.Рокіч виділяє два класи цінностей: а) термінальні цінності – переконання у тому, що якась кінцева мета індивідуального існування з особистою чи суспільною точкою зору варта того, щоб до неї прагнути; б) інструментальні цінності – переконання у тому, що якийсь спосіб дії з особистою та суспільною точкою зору є привабливішим у будь-яких випадках. Термінальні цінності носять більш стійкий характер, ніж інструментальні, для них характерна менша міжіндивідуальна

варіативність.[8] Розведення термінальних та інструментальних цінностей відтворює традиційне розрізнення цінностей-цілей та цінностей-засобів.

Іншої точки зору притримуються В.А.Ядов та його послідовники, що розглядають психологічну природу індивідуальних цінностей як різновид чи особливості соціальних установок чи інтересів. Приймаючи до уваги всі ці погляди на природу категорії “цінності”, Л.М.Смірнов вважає, що всі ціннісні теорії, що описані в науковій літературі можна звести до двох основних: “Як правило мова йде про дослатньо абстрактно виражених концепціях того, що найбільш бажане, емоційно привабливе, здібно описати ідеальний стан буття людей, або про такий же емоційно бажаний модус поведінки чи дій.

Перші визначення включають в себе термінальні цінності, другі – інструментальні, до числа яких входять, наприклад, моральні цінності та цінності компетенції. З функціональної точки зору, інструментальні цінності активізуються як критерії, стандарти при оцінці та виборі модуса поведінки, дії, а термінальні – при оцінці та виборі як цілей діяльності, так і способів їх досягнення”. [17, с.157]

Враховуючи різні підходи, які існують сьогодні в психології, соціології, філософії Д.О.Леонтьєв вважає доцільним розгляд поняття “цінність” в ряді простору опозицій. Такий підхід багатомірної реконструкції міждисциплінарного поняття “цінність”, з точки зору автора, створює, по-перше, передумову для подолання розриву між ціннісною проблематикою, що обговорюється в контексті практичного рішення соціальних проблем суспільства, та тою ж проблематикою, що представлені в загальнотеоретичних працях, по-друге, сприяє більш активному включенню цих наук у пошук відповідей на соціальні запити. [10, с.25]

Проблема цінностей у психології не має однозначного трактування оскільки існує безліч підходів які описують цей феномен з різних сторін на рівні його представлення для певних дослідників. Цінність виступає одним із компонентів смислових структур особистості і тому кожен із дослідників підходячи до вивчення даної проблеми виходить із власних смислів та пріоритетів при огляді даного явища. Таким чином власні смислові структури дослідників переплітаються із смисловими структурами тих особистостей цінності яких піддаються дослідженню. І тому дана проблема залишається на рівні представлення концептуальних смислів самих дослідників.

Перше всього необхідно відмітити те, що цінності виступають продуктом того суспільства в контекст якого включена сама особистість. Формування цінностей починається на основі другої сигнальної системи із оволодінням особистістю історичних та наукових надбань людства. Надалі включення особистості в систему групових стосунків зумовлює її переосмислення групових цінностей основа яких закладається у сімейних стосунках.

Цінність виступає не тільки підґрунтям існування особистості а й формує її світоглядний кругозір, що мотивує її подальший саморозвиток, формує соціальні установки, зумовлює процеси цілепокладання.

У молодшому шкільному віці на основі егоцентричних тенденцій дитини процес формування ціннісних парадигм детермінується соціальними установками, навчальними завданнями та мотивуючими настановами вчителів. У цьому контексті

у взаємодії цих феноменів починає формуватися соціальна ціннісна структура особистості.

Важливим моментом процесу формування структури особистісних цінностей виступають діади “потреба-цінність”. Це коли під потребами розуміється необхідність, беззаперечність, неможливість невиконання певної дії, вчинку, положення, завдання, тощо. Під цінністю розуміється момент вибору, формування пріоритетів, залежність не від спонукальної сили біологічної системи особистості, а її детермінація соціальними механізмами, що створює моменти власного свідомого вибору певного способу поведінки або вибору ідеалізованого образу досягнення власно поставленої цілі.

Список використаних джерел:

1. Білоусова В.О. Особистісний підхід у справі гуманізації взаємин старшокласників та його методичне забезпечення // Педагогіка і психологія. – 1997. – №3. – С.93-97.
2. Ващенко Т. Діагностика моральних цінностей школярів // Рідна школа. – 1996. – №2. – С.24-25.
3. Власов П.К. Психология формирования стратегии организации на этапе замысла. – СПб.: Изд-во СПб. Ун-та, 2001. – 268с.
4. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. – М.: Политиздат, 1978. – 272с.
5. Дробницкий О.Г. Ценность // Философская энциклопедия. – 2-е изд. – М.: - Советская энциклопедия, 1970. – Т.5. – С. 462-463.
6. Ігнатенко П.Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблеми // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 118-123.
7. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – 608с.
8. Леонтьєв Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций // Психодиагностическая серия. – М.:Смысл. 1992. – №5. – 17с.
9. Леонтьєв Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
10. Леонтьєв Д.А. Ценности как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. – 1996. – №4 – С.15-26.
11. Леонтьєв Д.А. От социальных ценностей к межличностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности // Вестн. МГУ. – 1996. – №4 Сер. 14: Психология. – С.35-43.
12. Ломако Л.І. Проблема ціннісного пізнання в навчальній діяльності // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С.160-165.
13. Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность. – Новосибирск: Наука, 1989. – 205 с.
14. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
15. Психологический словарь /Под ред.В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, Б.Ф.Ломова и др. – М.:Педагогика, 1983. – 600с.
16. Психологические основы формирования личности в условиях общественного воспитания // Тезисы докладов Всесоюзных конференций. – М.:

НИИ общей и пед. Психологии АПН СССР, 1979. – С. 21-23.

17. Смирнов Л.М. Анализ опыта разработки экспериментальных методов изучения ценностей // психологический журнал. – 1996. – Т.17, №1. – С.157-167.

18. Соціологія: Підручник / За заг. Ред. Проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. – Харків. – Київ. – 1998. – 624 с.

19. Ставряні С.М. Ціннісні орієнтації шкільної молоді // Формування світоглядних позицій вчителя в процесі навчання і виховання. – Дрогобич, 1990. – 256с.

20. Сухомлинська О.В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми // Педагогіка і психологія. – 1997. - №1. – С.105-110.

21. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1960. – 156с.

22. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. – Л., 1960. – 186с.

УДК 159.9.075

С.А. Мул

СУТНІСТЬ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ПРИКОРДОННОГО КОНТРОЛЮ, ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

В статті розкривається сутність пізнавальної діяльності керівника прикордонного контролю, як надійної основи для виконання визначених завдань, розглянуті шляхи підвищення пізнавальної діяльності для досягнення найвищої ефективності, наголошено на необхідності розвитку психічних процесів керівника по збору, утримання в пам'яті та аналізі необхідної інформації.

Ключові слова: *пізнання, діяльність, ефективність, інформація, психічний процес.*

В статье раскрыто сущность познавательной деятельности руководителя пограничного контроля, как надежной основы для выполнения поставленных задач, рассмотрены пути повышения познавательной деятельности с максимальной эффективностью, выделена необходимость развития психических процессов руководителя по сбору, удержания в памяти и анализе необходимой информации.

Ключевые слова: *познание, деятельность, эффективность, информация, психический процесс.*

The essence of cognitive activity of the Head of the Border Control authority, as a reliable base of performing certain tasks has been revealed in the article. There have also been considered the ways of enhancing cognitive activity in order to achieve the maximum effectiveness. The accent has been put on the necessity of development of the leader's psychological processes of gathering, keeping in mind and analysis of the necessary information.

Keywords: *Cognition, activity, effectiveness, information, mental process.*

Прагнення нашої держави до європейської інтеграції, розвиток зв'язків з міжнародною спільнотою сприяють збільшують переміщенню значних мас людей через державний кордон України. Охорона державного кордону, та прикордонний

контроль, як складова її частина зумовлюють розвиток психології прийняття рішень особистістю керівника. Психологія прийняття рішень і її важлива складова частина - пізнавальна діяльність керівника – включають в себе цілий комплекс пізнавальних психічних процесів при допомозі яких відбувається сприйняття обстановки на державному кордоні. Складність обстановки в пунктах пропуску через державний кордон і швидкість її змін, збільшення об'ємів інформації і зменшення часу на її усвідомлення – все це обумовлює пошук шляхів удосконалення пізнавальної діяльності керівника прикордонного контролю і є актуальним.

Вивчення науково-методичної літератури свідчить про те, що перші спроби тлумачення пізнавальної діяльності можна знайти вже в працях Демокріта, Сократа. Свого дальшого розвитку ця проблема набула також завдяки ідеям видатних психологів Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, Н.І.Жинкіна та ін.

Досить обґрунтовано її досліджували психологи і педагоги М.О., Данилов, М.М.Менчинська, В.М. Синьов, Л.П.Арістова, М.І.Єнікєєв, Г.І.Жукіна та ін.

Результатом наукових пошуків пізнавальної діяльності є роботи П.Я.Гальперінін, А.В.Запорожцем, Д.Б.Ельконінін.

Підхід до вирішення питання управління пізнавальними процесами з позицій теорії поетапного формування розумових дій було здійснено Н.Ф.Галізіною, О.М.Леонтьєвим та ін.

Наявна наукова цінність всіх досліджень у цій галузі ґрунтується на загальноприйнятих принципах діяльності, а тому не повно враховано специфіку здійснення прикордонного контролю. Недостатнє теоретичне і методичне опрацювання цієї проблеми, зумовили і розгляд сутності пізнавальної діяльності керівника прикордонного контролю, шляхи підвищення її ефективності.

Сучасний прикордонний контроль – боротьба розумів та інтелектів. Багатогранність засобів, форм і способів здійснення прикордонного контролю висуває підвищені вимоги до керівника прикордонного контролю: його знань, професійній майстерності, волевим якостям і мисленевим здібностям. Діяльність пунктів пропуску через державний кордон підтверджує, що сьогоденний правопорушник розумний, хитрий, забезпечений та винахідливий. В основі протидії сучасним викликам прикордонному контролю лежить цілеспрямована, чітко організована, творча пізнавальна діяльність керівника. Оптимальне рішення керівника на вирішення проблеми, що виникла – це не тільки основа вмілого керівництва, але й міра ефективності його пізнавальної діяльності.

Метою статті є пошук шляхів активізації пізнавальної діяльності керівника прикордонного контролю, як одного з завдань, яке забезпечує прийняття єдиного правильного рішення в обстановці, що склалася в пункті пропуску.

Діяльність керівника прикордонного контролю пов'язана з безперервним процесом пізнання. Пізнавальна діяльність керівника підрозділу прикордонного контролю (далі керівник) особливо активізується під час вивчення елементів обстановки в пунктах пропуску, формуванні і прийнятті рішення. Вона також інтенсивна і в ході безпосереднього здійснення прикордонного контролю, коли пізнається хід і динаміка прикордонного контролю.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України

Том X

ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ
ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ.
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Випуск 20

Підписано до друку 22.12.2011. Формат 60 x 84/16.
Гарнітура Times. Друк ризографічний
Ум.-друк. арк.40,5 Обл.-вид. 38,5 арк.
Наклад 300 прим.

Виготівник ПП Лисенко М.М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20
Тел. (04631) 9-09-95, (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №2776 від 26.02.2007 р.